

Oog in oog...

door Charles van Leeuwen

met

Hadewijch

Het is een gevleugeld woord van Bernardus van Clairvaux dat kloosters 'leerscholen van liefde' zijn. In de tijd van Bernardus zelf sloeg het idee van de schola caritatis sterk aan: een leerschool van geestelijke en innerlijke liefde, die na lange oefening tot een ervaring van Gods nabijheid kon leiden. Die gedachte leidde in de twaalfde en dertiende eeuw tot een enorme religieuze opleving, niet alleen in de kloosters maar ook daarbuiten. Een van de krachtigste en welsprekendste navolgers van dit ideaal was de Brabantse religieuze Hadewijch.

Goede zangstem

We weten maar weinig over de persoon van Hadewijch, waar en wanneer ze leefde is onduidelijk. Volgens een oude overlevering kwam ze uit Antwerpen, mogelijk behoorde ze tot het adellijke geslacht van Schoten-Breda waarmee ze goede contacten onderhield. Ze had in elk geval een uitzonderlijk goede opvoeding gekregen, las Latijn, Frans en Nederlands en kende de geestelijke en wereldlijke literatuur van haar tijd. Uit haar geschriften blijkt verder dat ze een grote bijbelkennis had en goed vertrouwd was met patristiek en theologie. Waarschijnlijk had ze toegang tot een aanzienlijke bibliotheek, al weten we niet welke. Zeker had ze ook een brede muzikale cultuur en beschikte ze, getuige haar liederen, over een goede zangstem.

Leven op kloosterlijke wijze

Sommigen denken dat Hadewijch in het begin van de veertiende eeuw leefde en werkte, onder meer omdat de oudste handschriften uit die eeuw stammen. Er is ook een traditie die haar identificeert met de veertiende-eeuwse Brusselse begijnenleidster Helwigis Bloemards, die een ketterse reputatie had en onder meer fel door Ruusbroec bestreden werd. De meest waarschijnlijke datering is echter veel vroeger, in de eerste helft van de dertiende eeuw. Een aantal elementen in haar geschriften suggereren een afronding ervan rond 1250. Daarmee zou Hadewijch min of meer een generatiegenoot zijn van andere opvallende Zuid-Nederlandse vrouwelijke religieuzen als Juliana van Luik, Maria van Oignies en Lutgard van Tongeren. Het was de tijd waarin een nieuwe religieuze vrouwenbeweging opkwam, in de bronnen wel

aangeduid met de term *mulieres religiosae*, vrouwen die zonder slotzusters te zijn toch enigszins op een kloosterlijke manier leefden. Al snel kreeg die beweging, die vooral in de Luiks-Brabantse gewesten sterk aanwezig was, de niet onverdeeld positieve naam van *begijnen*, mogelijk afgeleid van het Frans *béguier* (stamelen, mompelen), vanwege de gewoonte om langdurig bijbel- en gebedsteksten te prevelen. In 1234 werd het eerste officiële begijnhof gesticht, in Gent, en in de decennia erna kreeg de beweging een steeds gestructureerder karakter. Hadewijch was een exponent van die begijnenbeweging *in statu nascendi* en wellicht een van haar eerste toonaangevende woordvoerders.

Overheilig wijf

Ook voor Hadewijch gold waarschijnlijk wat kardinaal Jacob van Vitry over de levenswijze van de begijnen schreef: 'Ze leven in een en hetzelfde huis (...) en onder leiding van een van hen die de anderen in deugd en wijsheid overtreft, worden zij zowel door het goede voorbeeld als door geschriften onderricht in het waken en bidden, in het vasten en in allerlei verstervingen, in de nederigheid en de zelfverloochening.' We zullen waarschijnlijk nooit weten bij wie Hadewijch in de leer is geweest en waar ze haar religieuze vorming heeft ontvangen. Op een gegeven moment is ze echter zelf een *magister* geworden. Ze gaf leiding aan een kring van leerlingen en met enkele van deze vrouwen vormde ze ook een soort religieuze gemeenschap. Ze had veel gezag, zozeer dat nog vele jaren later Ruusbroecs leerling Jan van Leeuwen, zelf een geleerd en geoevend religieus, haar *een overheylegh wijf en een ghewareghe lereesse* noemde, een echte geestelijke leidvrouw. Voor leerlingen en huisgenoten, maar misschien

ook wel voor een wijdere kring van mannen en vrouwen die door haar geïnspireerd waren, zette ze haar geestelijke leer op papier, in de vorm van liederen en gedichten, brieven en visioenen. Hadewijchs 'aansporingen tot religieus leven' vonden wijde verspreiding, in eerste instantie vooral onder leken, later kwamen de handschriften ook in kloosterbibliotheken terecht. Het zegt iets over de betekenis van Hadewijchs persoon en werk, dat vier omvangrijke veertiende-eeuwse verzamelmanuscripten bewaard zijn gebleven.

In hogher minnen scolen

Het is opvallend hoe weinig aanwijzingen we in het werk van Hadewijch vinden over het dagelijkse religieuze leven van de auteur en de vrouwen en mannen rondom haar. Nauwelijks iets over het ritme van bidden en werken, vrijwel geen enkele toespeling op het leven in gemeenschap, de liturgie die ze aanhielden, de vormen van ascese die ze beoefenden of andere elementen van religieuze vormgeving. Dit komt waarschijnlijk door de literaire genres die Hadewijch hanteerde en die in hun strenge en beperkte registers maar weinig ruimte lieten voor schilderingen van de alledaagse werkelijkheid. Maar het was ook eigen aan haar religieuze leer zelf: alsof deze uiterlijke dingen niet hoefden te worden vastgelegd en het onderricht *in hogher minnen scolen* zich geheel op innerlijke en geestelijke zaken moest richten. Die term *der minnen scolen* is een sleutelbegrip in het werk van Hadewijch. Ze bezingt in haar liederen hoe ze zelf in die school is opgeleid en daar onder meer de onzekerheid en ongrijpbaarheid van de minne heeft leren kennen. Zelfs mensen die lange tijd in de leer van de minne zijn geweest, merken dat zij *dolen*, blijven zoeken en dwalen. *Dat soete dolen / in der minnen scolen* is kenmerkend voor geestelijke liefde, die eigenlijk nooit een totale vervulling vindt. Zo wordt de geestelijke liefde, net als de hoofse liefde van de wereld, gecultiveerd als een verlangen dat, eenmaal opgewekt, nooit meer overgaat: als een wond die niet geneest, een honger die niet gestild wordt, een *queeste* oftewel zoektocht die geen einde kent.

Gezongen toe-eigening

De teksten van Hadewijchs school van de liefde sluiten nauw aan bij de preken en traktaten van de mystieke school van Bernardus van Clairvaux, Willem van Saint-Thierry en Richard van Saint-Victor, en zijn net als deze doordeesemd van een bijbelse beeldentaal, vooral ontleend aan de evangeliën, de psalmen, het boek Hooglied en

andere wijsheidsboeken. Maar misschien wel omdat ze beseft dat dit teksten voor gevorderde lezers en geoefende religieuzen zijn, schrijft Hadewijch ook in een makkelijker en toegankelijker genre, namelijk dat van het lied. In haar geestelijke liederen, die eerder een didactisch dan een lyrisch karakter hebben en vooral zijn bedoeld om geloofstaal in te oefenen, sluit Hadewijch aan bij de voor ieder bekende taal van de wereldse literatuur: de avontuurlijke ridderromans en de hoofse troubadourzangen. Hoe moeilijk Hadewijchs liederen (ook wel 'strofische gedichten' genoemd) ons soms lijken, ze waren voor de tijdgenoten waarschijnlijk relatief toegankelijk: het waren leerdichten die de ervaringen van de *schola caritatis* uitlegden in de taal van eigentijdse liefdesliedjes, en die met hun metrum en melodie gemakkelijk uit het hoofd konden worden geleerd en toegeëigend.

Hadewijch leren lezen

Het is bijzonder dat die teksten, zo op het grensvlak van mondelinge prediking en geschreven onderricht, intact zijn overgeleverd en 750 jaar later nog steeds als een 'leerschool van geestelijke liefde' gelezen kunnen worden. En het is eveneens bijzonder dat er nu een uitgave is die deze liederen weer even verstaanbaar maakt als ze toen waren bedoeld. De nieuwe bundel *Hadewijch Liederen*, die zich op een groot publiek richt, is verzorgd door de Hadewijchkeners Veerle Fraeters en Frank Willaert, met medewerking van de liederenspecialist Louis Grijp. Per lied wordt een inleiding, uitleg en eigentijdse vertaling gegeven, zo compact en helder dat een lied een goede invulling vormt voor een uurtje geestelijke lezing. Daarbij een zeer toegankelijke, bewust tot het 'essentiële' beperkte inleiding, met een beredeneerde bibliografie die de lezer enigszins wegwijst in het vaak ondoorzichtige woud van 170 jaar Hadewijchstudie. En vooral: vier audio-cd's waarop de teksten van de liederen zijn ingesproken en, indien mogelijk, gezongen. Ervaren Hadewijchlezers leren ons met deze uitgave hoe we Hadewijch moeten lezen, op zo'n manier dat de stem van *domina* Hadewijch zelf weer tot ons spreekt en ons de weg wijst *in hogher minnen scolen*.

Hadewijch, *Liederen*. Uitgegeven, ingeleid, vertaald en toegelicht door Veerle Fraeters en Frank Willaert, met een reconstructie van de melodieën door Louis Peter Grijp. Met vier audio-cd's, Historische Uitgeverij, Groningen, 2009, ISBN 978 90 6554 478 0, € 49,50.